LUDWIG VON MISES

Η Μέση Οδός Οδηγεί στον Σοσιαλισμό

The Middle of the Road Leads to Socialism

Μετάφραση: Πραξεολόγος - Αθήνα, 2026

Published under a CC BY Attribution Only 4.0 License

https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

https://mises.org/library/book/middle-road-leads-socialism

Περιεχόμενα

Η Μέση Οδός Οδηγεί στον Σοσιαλισμό 3

1. Σοσιαλισμός 4

2. Ο Παρεμβατισμός, Υποτιθέμενη Πολιτική της Μέσης Οδού 5

3. Πώς Λειτουργεί ο Παρεμβατισμός 7

4. Πώς ο Έλεγχος των Τιμών Οδηγεί στον Σοσιαλισμό 8

5. Ο Σοσιαλισμός Τύπου Zwangswirtschaft 10

6. Η Γερμανική και η Βρετανική Εμπειρία 11

7. Κρίσεις και Ανεργία 13

8. Δύο Δρόμοι προς τον Σοσιαλισμό 14

9. Έλεγχος Συναλλάγματος 16

10. Προοδευτική Φορολογία 17

11. Η Τάση προς τον Σοσιαλισμό 18

12. Ο Καπιταλισμός των «Παραθύρων του Νόμου» 19

13. Η Έλευση του Σοσιαλισμού Δεν Είναι Αναπόφευκτη 20

Σημειώσεις 22

Η Μέση Οδός Οδηγεί στον Σοσιαλισμό

[Η ομιλία αυτή εκφωνήθηκε ενώπιον του University Club της Νέας Υόρκης στις 18 Απριλίου 1950. Δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά στο Commercial and Financial Chronicle στις 4 Μαΐου 1950· αναδημοσιεύθηκε ως κεφάλαιο στο έργο Planning for Freedom («Σχεδιασμός για την ελευθερία»).]

Το θεμελιώδες δόγμα όλων των εκδοχών του σοσιαλισμού και του κομμουνισμού είναι ότι η οικονομία της αγοράς, δηλαδή ο καπιταλισμός, αποτελεί ένα σύστημα που βλάπτει τα ζωτικά συμφέροντα της συντριπτικής πλειονότητας των ανθρώπων προς αποκλειστικό όφελος μιας μικρής μειονότητας άκαμπτων ατομικιστών. Καταδικάζει τις μάζες σε προοδευτική εξαθλίωση. Επιφέρει δυστυχία, δουλεία, καταπίεση, εξαχρείωση και εκμετάλλευση των εργαζομένων, ενώ πλουτίζει μια τάξη αργόσχολων και άχρηστων παρασίτων.

Η διδασκαλία αυτή δεν υπήρξε έργο του Karl Marx. Είχε αναπτυχθεί πολύ προτού ο Marx εμφανιστεί στο προσκήνιο. Οι πιο επιτυχημένοι προπαγανδιστές της δεν ήταν οι μαρξιστές συγγραφείς, αλλά άνδρες όπως ο Carlyle και ο Ruskin, οι Βρετανοί φαβιανοί, οι Γερμανοί καθηγητές και οι Αμερικανοί θεσμιστές. Και αποτελεί ιδιαίτερα βαρύνουσας σημασίας γεγονός ότι η ορθότητα αυτού του δόγματος αμφισβητήθηκε μόνο από λίγους οικονομολόγους, οι οποίοι πολύ σύντομα φιμώθηκαν και αποκλείστηκαν από την πρόσβαση στα πανεπιστήμια, στον Τύπο, στην ηγεσία των πολιτικών κομμάτων και, προπάντων, στα δημόσια αξιώματα. Η κοινή γνώμη, σε γενικές γραμμές, αποδέχθηκε την καταδίκη του καπιταλισμού ανεπιφύλακτα.

1

Σοσιαλισμός

Βεβαίως, τα πρακτικά πολιτικά συμπεράσματα που συνήγαγαν οι άνθρωποι από αυτό το δόγμα δεν ήταν ομοιόμορφα. Μία ομάδα διακήρυξε ότι υπάρχει ένας μόνο τρόπος για να εξαλειφθούν αυτά τα δεινά, συγκεκριμένα η ολοκληρωτική κατάργηση του καπιταλισμού. Υποστηρίζουν την αντικατάσταση του ιδιωτικού ελέγχου των μέσων παραγωγής από τον δημόσιο έλεγχο. Αποβλέπουν στην εγκαθίδρυση εκείνου που αποκαλείται σοσιαλισμός, κομμουνισμός, σχεδιασμός ή κρατικός καπιταλισμός. Όλοι αυτοί οι όροι σημαίνουν το ίδιο πράγμα. Οι καταναλωτές δεν θα πρέπει πλέον, με τις αγορές τους και την αποχή τους από τις αγορές, να καθορίζουν τι πρέπει να παραχθεί, σε ποια ποσότητα και με ποια ποιότητα. Εφεξής, μία κεντρική αρχή και μόνον θα πρέπει να κατευθύνει όλες τις παραγωγικές δραστηριότητες.

2

Ο Παρεμβατισμός, Υποτιθέμενη Πολιτική της Μέσης Οδού

Μια δεύτερη ομάδα φαίνεται να είναι λιγότερο ριζοσπαστική. Απορρίπτουν τον σοσιαλισμό όχι λιγότερο από όσο τον καπιταλισμό. Συνιστούν ένα τρίτο σύστημα, το οποίο, όπως λένε, απέχει εξίσου από τον καπιταλισμό όσο και από τον σοσιαλισμό, το οποίο, ως τρίτο σύστημα οικονομικής οργάνωσης της κοινωνίας, βρίσκεται στο μέσο μεταξύ των δύο άλλων συστημάτων και, ενώ διατηρεί τα πλεονεκτήματα αμφοτέρων, αποφεύγει τα εγγενή μειονεκτήματα καθενός. Αυτό το τρίτο σύστημα είναι γνωστό ως σύστημα του παρεμβατισμού. Στην ορολογία της αμερικανικής πολιτικής αναφέρεται συχνά ως πολιτική της μέσης οδού.

Εκείνο που καθιστά αυτό το τρίτο σύστημα δημοφιλές σε πολλούς ανθρώπους είναι ο ιδιαίτερος τρόπος με τον οποίο επιλέγουν να εξετάζουν τα εμπλεκόμενα προβλήματα. Όπως το βλέπουν, δύο τάξεις, οι κεφαλαιούχοι και οι επιχειρηματίες αφενός και οι μισθωτοί αφετέρου, ερίζουν για τη διανομή της απόδοσης του κεφαλαίου και των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων. Αμφότερα τα μέρη διεκδικούν ολόκληρη την πίτα για τον εαυτό τους. Ας συνάψουμε λοιπόν ειρήνη, προτείνουν αυτοί οι μεσολαβητές, μοιράζοντας την αμφισβητούμενη αξία εξίσου μεταξύ των δύο τάξεων. Το Κράτος, ως αμερόληπτος επιδιαιτητής, πρέπει να παρέμβει, να χαλιναγωγήσει την απληστία των κεφαλαιούχων και να εκχωρήσει μέρος των κερδών στις εργαζόμενες τάξεις. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα καταστεί δυνατό να εκθρονιστεί ο Μολώχ του καπιταλισμού χωρίς να ενθρονιστεί ο Μολώχ του ολοκληρωτικού σοσιαλισμού.

Ωστόσο, αυτός ο τρόπος κρίσης του ζητήματος είναι εξ ολοκλήρου εσφαλμένος. Ο ανταγωνισμός μεταξύ καπιταλισμού και σοσιαλισμού δεν είναι μια διαμάχη για τη διανομή λαφύρων. Είναι μια διχογνωμία σχετικά με το ποιο από τα δύο σχέδια οικονομικής οργάνωσης της κοινωνίας, ο καπιταλισμός ή ο σοσιαλισμός, συμβάλλει στην καλύτερη επίτευξη εκείνων των σκοπών τους οποίους όλοι οι άνθρωποι θεωρούν ύψιστο στόχο των δραστηριοτήτων που κοινώς αποκαλούνται οικονομικές, ήτοι την καλύτερη δυνατή προμήθεια χρήσιμων εμπορευμάτων και υπηρεσιών. Ο καπιταλισμός επιθυμεί να επιτύχει αυτούς τους σκοπούς μέσω της ιδιωτικής επιχειρηματικής δράσης και πρωτοβουλίας, υπό την υπέρτατη εξουσία των αγορών του κοινού και της αποχής του από τις αγορές στην αγορά. Οι σοσιαλιστές επιθυμούν να αντικαταστήσουν τα σχέδια των διαφόρων ατόμων με το μοναδικό σχέδιο μιας κεντρικής αρχής. Θέλουν να θέσουν στη θέση εκείνου που ο Marx αποκαλούσε «αναρχία της παραγωγής» το αποκλειστικό μονοπώλιο της κυβέρνησης. Η αντίθεση δεν αφορά τον τρόπο διανομής μιας σταθερής ποσότητας ανέσεων. Αφορά τον τρόπο παραγωγής όλων εκείνων των αγαθών τα οποία οι άνθρωποι επιθυμούν να απολαμβάνουν.

Η σύγκρουση των δύο αρχών είναι ασυμφιλίωτη και δεν επιδέχεται κανέναν συμβιβασμό. Ο έλεγχος είναι αδιαίρετος. Είτε η ζήτηση των καταναλωτών, όπως εκδηλώνεται στην αγορά, αποφασίζει για ποιους σκοπούς και πώς πρέπει να χρησιμοποιηθούν οι συντελεστές παραγωγής, είτε η κυβέρνηση επιλαμβάνεται αυτών των ζητημάτων. Δεν υπάρχει τίποτε που θα μπορούσε να μετριάσει την αντίθεση μεταξύ αυτών των δύο αντιφατικών αρχών. Αλληλοαποκλείονται. Ο παρεμβατισμός δεν

αποτελεί χρυσή τομή μεταξύ καπιταλισμού και σοσιαλισμού. Αποτελεί το σχέδιο ενός τρίτου συστήματος οικονομικής οργάνωσης της κοινωνίας και ως τέτοιο πρέπει να αξιολογηθεί.

3

Πώς Λειτουργεί ο Παρεμβατισμός

Δεν αποτελεί έργο της σημερινής συζήτησης να εγείρει οποιαδήποτε ερωτήματα σχετικά με την αξία είτε του καπιταλισμού είτε του σοσιαλισμού. Σήμερα πραγματεύομαι αποκλειστικά τον παρεμβατισμό. Και δεν προτίθεμαι να υπεισέλθω σε μια αυθαίρετη αποτίμηση του παρεμβατισμού από οποιαδήποτε προκαθορισμένη σκοπιά. Το μόνο μέλημά μου είναι να δείξω πώς λειτουργεί ο παρεμβατισμός και κατά πόσον μπορεί ή όχι να θεωρηθεί πρότυπο ενός μόνιμου συστήματος οικονομικής οργάνωσης της κοινωνίας.

Οι παρεμβατιστές τονίζουν ότι σχεδιάζουν να διατηρήσουν την ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, την επιχειρηματικότητα και τις συναλλαγές στην αγορά. Προσθέτουν, όμως, ότι είναι επιτακτική ανάγκη να αποτραπεί το ενδεχόμενο αυτοί οι καπιταλιστικοί θεσμοί να προκαλέσουν όλεθρο και να εκμεταλλευθούν αδίκως την πλειονότητα των ανθρώπων. Είναι καθήκον της κυβέρνησης να περιορίζει, με διαταγές και απαγορεύσεις, την απληστία των εχουσών τάξεων, ώστε η φιλοχρηματία τους να μη βλάπτει τις φτωχότερες τάξεις. Ο ανεμπόδιστος ή *laissez-faire* καπιταλισμός αποτελεί κακό. Αλλά για να εξαλειφθούν τα δεινά του, δεν χρειάζεται να καταργηθεί ολοκληρωτικά ο καπιταλισμός. Είναι δυνατόν να βελτιωθεί το καπιταλιστικό σύστημα μέσω κυβερνητικής παρέμβασης στις δράσεις των κεφαλαιούχων και των επιχειρηματιών. Μια τέτοια κυβερνητική ρύθμιση και πειθάρχηση της επιχειρηματικής δραστηριότητας αποτελεί τη μόνη μέθοδο για να κρατηθεί σε απόσταση ο ολοκληρωτικός σοσιαλισμός και να διασωθούν εκείνα τα χαρακτηριστικά του καπιταλισμού που αξίζει να διατηρηθούν. Βάσει αυτής της φιλοσοφίας, οι παρεμβατιστές υποστηρίζουν μια πληθώρα ποικίλων μέτρων. Ας επιλέξουμε ένα από αυτά, το εξαιρετικά δημοφιλές σχέδιο του ελέγχου των τιμών.

4

Πώς ο Έλεγχος των Τιμών Οδηγεί στον Σοσιαλισμό

Η κυβέρνηση πιστεύει ότι η τιμή ενός συγκεκριμένου εμπορεύματος, π.χ. του γάλακτος, είναι υπερβολικά υψηλή. Θέλει να καταστήσει δυνατό για τους φτωχούς να δίνουν στα παιδιά τους περισσότερο γάλα. Καταφεύγει έτσι σε ανώτατο όριο τιμής και καθορίζει την τιμή του γάλακτος σε επίπεδο χαμηλότερο από εκείνο που επικρατεί στην ελεύθερη αγορά. Το αποτέλεσμα είναι ότι οι οριακοί παραγωγοί γάλακτος, εκείνοι που παράγουν με το υψηλότερο κόστος, υφίστανται πλέον ζημίες. Καθώς κανένας μεμονωμένος αγρότης ή επιχειρηματίας δεν μπορεί να συνεχίσει να παράγει με ζημία, αυτοί οι οριακοί παραγωγοί παύουν να παράγουν και να πωλούν γάλα στην αγορά. Θα χρησιμοποιήσουν τις αγελάδες τους και τις δεξιότητές τους για άλλους, πιο επικερδείς σκοπούς. Θα παραγάγουν, για παράδειγμα, βούτυρο, τυρί ή κρέας. Θα διατίθεται λιγότερο γάλα για τους καταναλωτές, όχι περισσότερο. Αυτό, βεβαίως, αντιβαίνει στις προθέσεις της κυβέρνησης. Εκείνη ήθελε να διευκολύνει ορισμένους ανθρώπους να αγοράζουν περισσότερο γάλα. Ωστόσο, ως απόρροια της παρέμβασής της, η διαθέσιμη προσφορά μειώνεται. Το μέτρο αποδεικνύεται άκαρπο από την ίδια τη σκοπιά της κυβέρνησης και των ομάδων τις οποίες επιθυμούσε διακαώς να ευνοήσει. Επιφέρει μια κατάσταση πραγμάτων η οποία — και πάλι από τη σκοπιά της κυβέρνησης — είναι ακόμη λιγότερο επιθυμητή από την προγενέστερη κατάσταση πραγμάτων την οποία είχε σχεδιαστεί να βελτιώσει.

Τώρα, η κυβέρνηση βρίσκεται ενώπιον ενός διλήμματος. Μπορεί να καταργήσει το διάταγμά της και να απόσχει από κάθε περαιτέρω απόπειρα ελέγχου της τιμής του γάλακτος. Εάν, όμως, επιμείνει στην πρόθεσή της να κρατήσει την τιμή του γάλακτος κάτω από το επίπεδο που θα είχε καθορίσει η ανεμπόδιστη αγορά και θέλει παρ' όλα αυτά να αποφύγει τη μείωση της προσφοράς γάλακτος, πρέπει να προσπαθήσει να εξαλείψει τα αίτια που καθιστούν ασύμφορη τη δραστηριότητα των οριακών παραγωγών. Πρέπει να προσθέσει στο πρώτο διάταγμα, που αφορούσε μόνο την τιμή του γάλακτος, ένα δεύτερο διάταγμα που θα καθορίζει τις τιμές των συντελεστών παραγωγής οι οποίοι είναι αναγκαίοι για την παραγωγή γάλακτος σε τόσο χαμηλό επίπεδο, ώστε οι οριακοί παραγωγοί γάλακτος να μην υφίστανται πλέον ζημίες και, συνεπώς, να απόσχουν από τον περιορισμό της παραγωγής. Τότε, όμως, η ίδια ιστορία επαναλαμβάνεται σε ένα πιο απομακρυσμένο επίπεδο. Η προσφορά των συντελεστών παραγωγής που απαιτούνται για την παραγωγή γάλακτος μειώνεται, και η κυβέρνηση βρίσκεται εκ νέου στο σημείο από όπου ξεκίνησε. Εάν δεν θέλει να παραδεχθεί την ήττα της και να απόσχει από κάθε ανάμειξη στις τιμές, πρέπει να προχωρήσει ακόμη περισσότερο και να καθορίσει τις τιμές εκείνων των συντελεστών παραγωγής που απαιτούνται για την παραγωγή των συντελεστών οι οποίοι είναι αναγκαίοι για την παραγωγή γάλακτος. Έτσι, η κυβέρνηση αναγκάζεται να προχωρεί ολοένα μακρύτερα, καθορίζοντας βήμα προς βήμα τις τιμές όλων των καταναλωτικών αγαθών και όλων των συντελεστών παραγωγής — τόσο των ανθρώπινων, δηλαδή της εργασίας, όσο και των υλικών — και να διατάξει κάθε επιχειρηματία και κάθε εργαζόμενο να συνεχίσει να εργάζεται με αυτές τις τιμές και αυτούς τους μισθούς. Κανένας κλάδος της παραγωγής δεν μπορεί να εξαιρεθεί από αυτόν τον καθολικό καθορισμό τιμών και

μισθών και από αυτή την υποχρέωση παραγωγής εκείνων των ποσοτήτων τις οποίες η κυβέρνηση επιθυμεί να δει να παράγονται. Εάν ορισμένοι κλάδοι αφήνονταν ελεύθεροι λόγω του ότι παράγουν μόνο αγαθά χαρακτηριζόμενα ως μη ζωτικής σημασίας ή ακόμη και ως είδη πολυτελείας, το κεφάλαιο και η εργασία θα έτειναν να εισρεύσουν σε αυτούς και το αποτέλεσμα θα ήταν η μείωση της προσφοράς εκείνων των αγαθών των οποίων τις τιμές έχει καθορίσει η κυβέρνηση ακριβώς επειδή τα θεωρεί απαραίτητα για την ικανοποίηση των αναγκών των μαζών.

Όταν, όμως, επιτευχθεί αυτή η κατάσταση καθολικού ελέγχου της επιχειρηματικής δραστηριότητας, δεν μπορεί πλέον να γίνεται λόγος για οικονομία της αγοράς. Οι πολίτες δεν καθορίζουν πλέον με τις αγορές τους και την αποχή τους από τις αγορές τι πρέπει να παραχθεί και πώς. Η εξουσία λήψης αποφάσεων επί αυτών των ζητημάτων έχει περιέλθει στην κυβέρνηση. Αυτό δεν είναι πλέον καπιταλισμός· είναι καθολικός σχεδιασμός από την κυβέρνηση, είναι σοσιαλισμός.

5

Ο Σοσιαλισμός Τύπου Zwangswirtschaft

Είναι, βεβαίως, αλήθεια ότι αυτός ο τύπος σοσιαλισμού διατηρεί ορισμένες από τις ονομασίες και την εξωτερική εμφάνιση του καπιταλισμού. Διατηρεί, φαινομενικά και κατ' όνομα, την ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, τις τιμές, τους μισθούς, τα επιτόκια και τα κέρδη. Στην πραγματικότητα, ωστόσο, τίποτε δεν μετρά εκτός από την απεριόριστη απολυταρχία της κυβέρνησης. Η κυβέρνηση υπαγορεύει στους επιχειρηματίες και στους κεφαλαιούχους τι να παραγάγουν και σε ποια ποσότητα και ποιότητα, σε ποιες τιμές να αγοράζουν και από ποιον, σε ποιες τιμές να πωλούν και σε ποιον. Καθορίζει με διάταγμα έναντι ποιων μισθών και πού πρέπει να εργάζονται οι εργάτες. Η συναλλαγή στην αγορά δεν είναι παρά επίφαση. Όλες οι τιμές, οι μισθοί και τα επιτόκια καθορίζονται από την αρχή. Αποτελούν τιμές, μισθούς και επιτόκια μόνο κατ' επίφαση· στην πραγματικότητα είναι απλώς ποσοτικές σχέσεις στις διαταγές της κυβέρνησης. Η κυβέρνηση, όχι οι καταναλωτές, κατευθύνει την παραγωγή. Η κυβέρνηση καθορίζει το εισόδημα κάθε πολίτη, αναθέτει στον καθένα τη θέση στην οποία οφείλει να εργάζεται. Πρόκειται για σοσιαλισμό υπό τον εξωτερικό μανδύα του καπιταλισμού. Είναι η *Zwangswirtschaft* του γερμανικού Ράιχ του Hitler και η σχεδιασμένη οικονομία της Μεγάλης Βρετανίας.

6

Η Γερμανική και η Βρετανική Εμπειρία

Διότι το σχήμα κοινωνικού μετασχηματισμού που περιέγραψα δεν αποτελεί απλώς θεωρητική κατασκευή. Είναι μια ρεαλιστική απεικόνιση της αλληλουχίας των γεγονότων που επέφεραν τον σοσιαλισμό στη Γερμανία, στη Μεγάλη Βρετανία και σε ορισμένες άλλες χώρες.

Οι Γερμανοί, στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, ξεκίνησαν με ανώτατα όρια τιμών για μια μικρή ομάδα καταναλωτικών αγαθών που θεωρούνταν ζωτικής ανάγκης. Ήταν η αναπόφευκτη αποτυχία αυτών των μέτρων εκείνη που τους ώθησε να προχωρήσουν ολοένα μακρύτερα έως ότου, στη δεύτερη περίοδο του πολέμου, κατήρτισαν το σχέδιο Hindenburg. Στο πλαίσιο του σχεδίου Hindenburg δεν απέμεινε κανένα απολύτως περιθώριο για ελεύθερη επιλογή εκ μέρους των καταναλωτών και για ανάληψη πρωτοβουλίας εκ μέρους των επιχειρήσεων. Όλες οι οικονομικές δραστηριότητες υπήχθησαν άνευ όρων στην αποκλειστική δικαιοδοσία των αρχών. Η ολοκληρωτική ήττα του Kaiser σάρωσε ολόκληρο τον αυτοκρατορικό διοικητικό μηχανισμό και μαζί του εξέλιπε και το μεγαλεπήβολο σχέδιο. Όταν όμως το 1931 ο καγκελάριος Brüning εγκαινίασε εκ νέου μια πολιτική ελέγχου των τιμών και οι διάδοχοί του, προπάντων ο Hitler, προσκολλήθηκαν πεισματικά σε αυτήν, η ίδια ιστορία επαναλήφθηκε.

Η Μεγάλη Βρετανία και όλες οι άλλες χώρες που στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο υιοθέτησαν μέτρα ελέγχου των τιμών έμελλε να βιώσουν την ίδια αποτυχία. Ωθήθηκαν και αυτές ολοένα μακρύτερα στις προσπάθειές τους να καταστήσουν λειτουργικά τα αρχικά διατάγματα. Βρίσκονταν όμως ακόμη σε υποτυπώδες στάδιο αυτής της εξέλιξης όταν η νίκη και η αντίδραση του κοινού παραμέρισαν όλα τα σχέδια ελέγχου των τιμών.

Τα πράγματα εξελίχθηκαν διαφορετικά στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Τότε η Μεγάλη Βρετανία κατέφυγε εκ νέου σε ανώτατα όρια τιμών για λίγα βασικά εμπορεύματα ζωτικής σημασίας και αναγκάστηκε να διανύσει ολόκληρη την κλίμακα, προχωρώντας ολοένα μακρύτερα, έως ότου αντικατέστησε την οικονομική ελευθερία με τον καθολικό σχεδιασμό ολόκληρης της οικονομίας της χώρας. Όταν τελείωσε ο πόλεμος, η Μεγάλη Βρετανία ήταν μια σοσιαλιστική κοινοπολιτεία.

Αξίζει να υπενθυμίσουμε ότι ο βρετανικός σοσιαλισμός δεν υπήρξε επίτευγμα της Εργατικής Κυβέρνησης του κ. Attlee, αλλά του πολεμικού υπουργικού συμβουλίου του κ. Winston Churchill. Εκείνο που έπραξε το Εργατικό Κόμμα δεν ήταν η εγκαθίδρυση του σοσιαλισμού σε μια ελεύθερη χώρα, αλλά η διατήρηση του σοσιαλισμού όπως είχε αναπτυχθεί κατά τη διάρκεια του πολέμου και στη μεταπολεμική περίοδο. Το γεγονός αυτό έχει συσκοτιστεί από τον μεγάλο θόρυβο που προκλήθηκε γύρω από την εθνικοποίηση της Τράπεζας της Αγγλίας, των ανθρακωρυχείων και άλλων κλάδων της οικονομικής δραστηριότητας. Εντούτοις, η Μεγάλη Βρετανία πρέπει να αποκαλείται σοσιαλιστική χώρα όχι επειδή ορισμένες επιχειρήσεις απαλλοτριώθηκαν και εθνικοποιήθηκαν τυπικά, αλλά επειδή όλες οι οικονομικές δραστηριότητες όλων των πολιτών υπόκεινται στον πλήρη έλεγχο της κυβέρνησης και των υπηρεσιών της. Οι αρχές κατευθύνουν την κατανομή του κεφαλαίου και του ανθρώπινου δυναμικού στους διάφορους επιχειρηματικούς κλάδους. Καθορίζουν τι πρέπει να παραχθεί. Η υπέρτατη εξουσία σε όλες τις επιχειρηματικές

δραστηριότητες ανήκει αποκλειστικά στην κυβέρνηση. Οι πολίτες υποβιβάζονται στην κατάσταση κηδεμονευομένων, δεσμευμένων άνευ όρων να υπακούουν σε διαταγές. Στους επιχειρηματίες, τους πρώην αναλαμβάνοντες επιχειρηματική δράση, απομένουν απλώς επικουρικές λειτουργίες. Το μόνο που είναι ελεύθεροι να πράττουν είναι να θέτουν σε εφαρμογή, εντός ενός αυστηρά οριοθετημένου στενού πεδίου, τις αποφάσεις των κυβερνητικών υπηρεσιών.

Εκείνο που οφείλουμε να συνειδητοποιήσουμε είναι ότι τα ανώτατα όρια τιμών που αφορούν λίγα μόνο εμπορεύματα αποτυγχάνουν να επιτύχουν τους επιδιωκόμενους σκοπούς. Τουναντίον, παράγουν αποτελέσματα τα οποία, από τη σκοπιά της κυβέρνησης, είναι ακόμη χειρότερα από την προγενέστερη κατάσταση πραγμάτων την οποία η κυβέρνηση ήθελε να μεταβάλει. Εάν η κυβέρνηση, προκειμένου να εξαλείψει αυτές τις αναπόφευκτες αλλά ανεπιθύμητες συνέπειες, συνεχίσει την πορεία της ολοένα μακρύτερα, μετασχηματίζει τελικά το σύστημα του καπιταλισμού και της ελεύθερης επιχειρηματικής δράσης σε σοσιαλισμό του προτύπου Hindenburg.

7

Κρίσεις και Ανεργία

Το ίδιο ισχύει και για όλες τις άλλες μορφές ανάμειξης στα φαινόμενα της αγοράς. Τα κατώτατα μισθολογικά επίπεδα, είτε επιβάλλονται με διάταγμα και καταναγκασμό από την κυβέρνηση είτε μέσω συνδικαλιστικής πίεσης και βίας, οδηγούν σε μαζική ανεργία που παρατείνεται χρόνο με τον χρόνο, ευθύς ως επιχειρήσουν να αυξήσουν τους μισθούς πάνω από το ύψος της ανεμπόδιστης αγοράς. Οι απόπειρες μείωσης των επιτοκίων μέσω πιστωτικής επέκτασης δημιουργούν, είναι αλήθεια, μια περίοδο οικονομικής άνθησης. Η ευημερία όμως που δημιουργείται κατ' αυτόν τον τρόπο είναι απλώς ένα τεχνητό προϊόν θερμοκηπίου και οδηγεί αναπόδραστα στην κάμψη και στην ύφεση. Οι άνθρωποι αναγκάζονται να πληρώσουν ακριβά το όργιο εύκολου χρήματος λίγων ετών πιστωτικής επέκτασης και πληθωρισμού.

Η επανεμφάνιση περιόδων ύφεσης και μαζικής ανεργίας έχει απαξιώσει τον καπιταλισμό στη γνώμη των απερίσκεπτων ανθρώπων. Ωστόσο, τα γεγονότα αυτά δεν αποτελούν απόρροια της λειτουργίας της ελεύθερης αγοράς. Είναι, αντιθέτως, το αποτέλεσμα καλοπροαίρετης αλλά άστοχης κυβερνητικής παρέμβασης στην αγορά. Δεν υπάρχουν μέσα με τα οποία μπορούν να αυξηθούν το ύψος των μισθών και το γενικό βιοτικό επίπεδο, εκτός από την επιτάχυνση της αύξησης του κεφαλαίου σε σύγκριση με τον πληθυσμό. Το μόνο μέσο για τη μόνιμη αύξηση των μισθών για όλους όσοι αναζητούν εργασία και επιθυμούν να κερδίζουν μισθό είναι η αύξηση της παραγωγικότητας της βιομηχανικής προσπάθειας μέσω της αύξησης της κατά κεφαλήν αναλογίας του επενδεδυμένου κεφαλαίου. Εκείνο που κάνει τους αμερικανικούς μισθούς να υπερβαίνουν κατά πολύ τους μισθούς της Ευρώπης και της Ασίας είναι το γεγονός ότι ο μόχθος και ο κόπος του Αμερικανού εργάτη επικουρούνται από περισσότερα και καλύτερα εργαλεία. Το μόνο που μπορεί να πράξει μια καλή κυβέρνηση για να βελτιώσει την υλική ευημερία του λαού είναι να εγκαθιδρύσει και να διαφυλάξει μια θεσμική τάξη στην οποία δεν υπάρχουν εμπόδια στην προοδευτική συσσώρευση νέου κεφαλαίου που απαιτείται για τη βελτίωση των τεχνολογικών μεθόδων παραγωγής. Αυτό ακριβώς πέτυχε ο καπιταλισμός στο παρελθόν και θα επιτύχει και στο μέλλον, εάν δεν υπονομευθεί από μια κακή πολιτική.

8

Δύο Δρόμοι προς τον Σοσιαλισμό

Ο παρεμβατισμός δεν μπορεί να θεωρηθεί οικονομικό σύστημα προορισμένο να διαρκέσει. Αποτελεί μέθοδο μετασχηματισμού του καπιταλισμού σε σοσιαλισμό μέσω μιας σειράς διαδοχικών βημάτων. Ως τέτοιος, διαφέρει από τις επιδιώξεις των κομμουνιστών να επιφέρουν τον σοσιαλισμό με ένα και μόνο πλήγμα. Η διαφορά δεν αφορά τον τελικό σκοπό του πολιτικού κινήματος· αφορά κυρίως την τακτική στην οποία πρέπει να καταφύγει κανείς για την επίτευξη ενός σκοπού στον οποίο αποβλέπουν αμφότερες οι ομάδες.

Ο Karl Marx και ο Friedrich Engels συνέστησαν διαδοχικά καθέναν από αυτούς τους δύο δρόμους για την πραγμάτωση του σοσιαλισμού. Το 1848, στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, σκιαγράφησαν ένα σχέδιο για τον βήμα προς βήμα μετασχηματισμό του καπιταλισμού σε σοσιαλισμό. Το προλεταριάτο πρέπει να ανυψωθεί στη θέση της άρχουσας τάξης και να χρησιμοποιήσει την πολιτική του κυριαρχία «για να αποσπάσει βαθμιαία όλο το κεφάλαιο από την αστική τάξη». Αυτό, διακηρύσσουν, «δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί παρά μόνο με δεσποτικές επεμβάσεις στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας και στις αστικές σχέσεις παραγωγής· με μέτρα, επομένως, που από οικονομική άποψη φαίνονται ανεπαρκή και αστήρικτα, τα οποία όμως στην πορεία του κινήματος ξεπερνούν τον εαυτό τους, καθιστούν αναγκαίες περαιτέρω επεμβάσεις στην παλαιά κοινωνική τάξη και είναι αναπόφευκτα ως μέσα για την ολοκληρωτική ανατροπή του τρόπου παραγωγής». Στο πνεύμα αυτό απαριθμούν ενδεικτικά δέκα μέτρα.

Σε μεταγενέστερα χρόνια ο Marx και ο Engels άλλαξαν γνώμη. Στην κύρια πραγματεία του, *Το Κεφάλαιο* (*Das Kapital*), που εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1867, ο Marx είδε τα πράγματα διαφορετικά. Ο σοσιαλισμός είναι αναπόφευκτο να επέλθει «με το αδυσώπητο ενός φυσικού νόμου». Δεν μπορεί όμως να εμφανιστεί προτού ο καπιταλισμός φτάσει στην πλήρη ωρίμανσή του. Υπάρχει ένας μόνο δρόμος προς την κατάρρευση του καπιταλισμού, συγκεκριμένα η προοδευτική εξέλιξη του ίδιου του καπιταλισμού. Μόνο τότε η μεγάλη τελική εξέγερση της εργατικής τάξης θα του δώσει το τελειωτικό χτύπημα και θα εγκαινιάσει την αιώνια εποχή της αφθονίας.

Από τη σκοπιά αυτής της μεταγενέστερης διδασκαλίας, ο Marx και η σχολή του ορθόδοξου μαρξισμού απορρίπτουν όλες τις πολιτικές που διατείνονται ότι περιορίζουν, ρυθμίζουν και βελτιώνουν τον καπιταλισμό. Τέτοιες πολιτικές, διακηρύσσουν, δεν είναι απλώς μάταιες, αλλά καθαρά επιβλαβείς. Διότι μάλλον επιβραδύνουν την ενηλικίωση του καπιταλισμού, την ωρίμανσή του, και συνεπώς και την κατάρρευσή του. Δεν είναι επομένως προοδευτικές, αλλά αντιδραστικές. Αυτή η ιδέα ήταν εκείνη που οδήγησε το Γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα να καταψηφίσει τη νομοθεσία κοινωνικής ασφάλισης του Bismarck και να ματαιώσει το σχέδιο του Bismarck για την εθνικοποίηση της γερμανικής καπνοβιομηχανίας. Από τη σκοπιά της ίδιας διδασκαλίας, οι κομμουνιστές στιγμάτισαν το αμερικανικό New Deal ως αντιδραστική συνωμοσία εξαιρετικά επιζήμια για τα αληθινά συμφέροντα των εργαζομένων.

Εκείνο που οφείλουμε να συνειδητοποιήσουμε είναι ότι ο ανταγωνισμός μεταξύ των παρεμβατιστών και των κομμουνιστών αποτελεί εκδήλωση της σύγκρουσης μεταξύ των δύο διδασκαλιών του

πρώιμου μαρξισμού και του ύστερου μαρξισμού. Είναι η σύγκρουση μεταξύ του Marx του 1848, συγγραφέα του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου*, και του Marx του 1867, συγγραφέα του *Κεφαλαίου* (*Das Kapital*). Και είναι πράγματι παράδοξο το γεγονός ότι το κείμενο στο οποίο ο Marx επιδοκίμασε τις πολιτικές των σημερινών αυτοαποκαλούμενων αντικομμουνιστών ονομάζεται *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*.

Υπάρχουν δύο διαθέσιμες μέθοδοι για τον μετασχηματισμό του καπιταλισμού σε σοσιαλισμό. Η μία είναι να απαλλοτριωθούν όλα τα αγροκτήματα, τα εργοστάσια και τα καταστήματα και να λειτουργούν μέσω ενός γραφειοκρατικού μηχανισμού ως υπηρεσίες της κυβέρνησης. Ολόκληρη η κοινωνία, λέει ο Lenin, γίνεται «ένα γραφείο και ένα εργοστάσιο, με ίση εργασία και ίση αμοιβή»,[1] ολόκληρη η οικονομία θα οργανωθεί «όπως το ταχυδρομικό σύστημα».[2] Η δεύτερη μέθοδος είναι η μέθοδος του σχεδίου Hindenburg, το αρχικά γερμανικό πρότυπο του κράτους πρόνοιας και του σχεδιασμού. Εξαναγκάζει κάθε επιχείρηση και κάθε άτομο να συμμορφώνεται αυστηρά με τις διαταγές που εκδίδει το κεντρικό συμβούλιο διεύθυνσης της παραγωγής της κυβέρνησης. Αυτή ήταν η πρόθεση του Νόμου περί Εθνικής Βιομηχανικής Ανάκαμψης (National Industrial Recovery Act) του 1933, τον οποίο η αντίσταση του επιχειρηματικού κόσμου ματαίωσε και το Ανώτατο Δικαστήριο έκρινε αντισυνταγματικό. Αυτή είναι η ιδέα που υποκρύπτεται στις προσπάθειες υποκατάστασης της ιδιωτικής επιχειρηματικής δράσης από τον σχεδιασμό.

9

Έλεγχος Συναλλάγματος

Το κατεξοχήν όχημα για την πραγμάτωση αυτού του δεύτερου τύπου σοσιαλισμού σε βιομηχανικές χώρες όπως η Γερμανία και η Μεγάλη Βρετανία είναι ο έλεγχος συναλλάγματος. Οι χώρες αυτές δεν μπορούν να θρέψουν και να ενδύσουν τον πληθυσμό τους από εγχώριους πόρους. Πρέπει να εισάγουν μεγάλες ποσότητες τροφίμων και πρώτων υλών. Για να πληρώσουν αυτές τις απολύτως αναγκαίες εισαγωγές, πρέπει να εξάγουν βιομηχανικά προϊόντα, τα περισσότερα από τα οποία παράγονται από εισαγόμενες πρώτες ύλες. Σε τέτοιες χώρες, σχεδόν κάθε επιχειρηματική συναλλαγή εξαρτάται άμεσα ή έμμεσα είτε από τις εξαγωγές είτε από τις εισαγωγές είτε τόσο από τις εξαγωγές όσο και από τις εισαγωγές. Συνεπώς, το μονοπώλιο της κυβέρνησης στην αγορά και την πώληση ξένου συναλλάγματος καθιστά κάθε είδους επιχειρηματική δραστηριότητα εξαρτημένη από τη διακριτική ευχέρεια της υπηρεσίας στην οποία έχει ανατεθεί ο έλεγχος συναλλάγματος. Σε αυτή τη χώρα τα πράγματα είναι διαφορετικά. Ο όγκος του εξωτερικού εμπορίου είναι μάλλον μικρός σε σύγκριση με τον συνολικό όγκο του εμπορίου του έθνους. Ο έλεγχος συναλλάγματος θα επηρέαζε ελάχιστα μόνο το πολύ μεγαλύτερο μέρος των αμερικανικών επιχειρήσεων. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο στα σχέδια των δικών μας σχεδιαστών ελάχιστα τίθεται ζήτημα ελέγχου συναλλάγματος. Οι επιδιώξεις τους κατευθύνονται προς τον έλεγχο των τιμών, των μισθών και των επιτοκίων, προς τον έλεγχο των επενδύσεων και τον περιορισμό των κερδών και των εισοδημάτων.

10

Προοδευτική Φορολογία

Ανασκοπώντας την εξέλιξη των συντελεστών του φόρου εισοδήματος από την καθιέρωση του ομοσπονδιακού φόρου εισοδήματος το 1913 έως σήμερα, δύσκολα μπορεί κανείς να αναμένει ότι ο φόρος δεν θα απορροφήσει κάποια μέρα το 100 τοις εκατό κάθε πλεονάσματος πάνω από το εισόδημα του μέσου ψηφοφόρου. Αυτό ακριβώς είχαν κατά νου ο Marx και ο Engels όταν στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* συνιστούσαν «βαρύ προοδευτικό ή κλιμακωτό φόρο εισοδήματος».

Μια άλλη από τις εισηγήσεις του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου* ήταν η «κατάργηση κάθε κληρονομικού δικαιώματος». Βεβαίως, ούτε στη Μεγάλη Βρετανία ούτε σε αυτή τη χώρα έχουν φτάσει οι νόμοι έως αυτό το σημείο. Ωστόσο, και πάλι, ανασκοπώντας την προηγούμενη ιστορία των φόρων κληρονομίας, οφείλουμε να συνειδητοποιήσουμε ότι αυτοί έχουν προσεγγίσει ολοένα περισσότερο τον στόχο που έθεσε ο Marx. Φόροι κληρονομίας του ύψους στο οποίο έχουν ήδη φτάσει για τα ανώτατα κλιμάκια δεν μπορούν πλέον να χαρακτηρίζονται ως φόροι. Αποτελούν μέτρα απαλλοτρίωσης.

Η φιλοσοφία που διέπει το σύστημα της προοδευτικής φορολογίας είναι ότι το εισόδημα και ο πλούτος των ευκατάστατων τάξεων μπορούν να αντλούνται απεριόριστα. Εκείνο που οι υποστηρικτές αυτών των φορολογικών συντελεστών αδυνατούν να αντιληφθούν είναι ότι το μεγαλύτερο μέρος του εισοδήματος που αφαιρείται μέσω της φορολογίας δεν θα είχε καταναλωθεί, αλλά θα είχε αποταμιευθεί και επενδυθεί. Στην πραγματικότητα, αυτή η δημοσιονομική πολιτική δεν αποτρέπει απλώς την περαιτέρω συσσώρευση νέου κεφαλαίου. Επιφέρει αποσυσσώρευση κεφαλαίου. Αυτή είναι αναμφίβολα σήμερα η κατάσταση πραγμάτων στη Μεγάλη Βρετανία.

11

Η Τάση προς τον Σοσιαλισμό

Η πορεία των γεγονότων κατά τα τελευταία τριάντα χρόνια δείχνει μια συνεχή, μολονότι ενίοτε διακοπτόμενη, πρόοδο προς την εγκαθίδρυση σε αυτή τη χώρα ενός σοσιαλισμού του βρετανικού και του γερμανικού προτύπου. Οι Ηνωμένες Πολιτείες εισήλθαν αργότερα από αυτές τις δύο άλλες χώρες σε αυτή την καθοδική πορεία και σήμερα βρίσκονται ακόμη μακρύτερα από το τέρμα της. Εάν όμως η κατεύθυνση αυτής της πολιτικής δεν αλλάξει, το τελικό αποτέλεσμα θα διαφέρει μόνο σε επουσιώδη και αμελητέα σημεία από ό,τι συνέβη στην Αγγλία του Attlee και στη Γερμανία του Hitler. Η πολιτική της μέσης οδού δεν είναι ένα οικονομικό σύστημα που μπορεί να διαρκέσει. Αποτελεί μέθοδο για την πραγμάτωση του σοσιαλισμού σε δόσεις.

12

Ο Καπιταλισμός των «Παραθύρων του Νόμου»

Πολλοί άνθρωποι προβάλλουν αντιρρήσεις. Τονίζουν το γεγονός ότι οι περισσότεροι νόμοι που αποβλέπουν στον σχεδιασμό ή στην απαλλοτρίωση μέσω της προοδευτικής φορολογίας έχουν αφήσει ορισμένα «παράθυρα», τα οποία προσφέρουν στην ιδιωτική επιχειρηματική δράση ένα περιθώριο εντός του οποίου μπορεί να συνεχίσει να λειτουργεί. Το ότι τέτοια «παράθυρα» εξακολουθούν να υπάρχουν και ότι χάρη σε αυτά η χώρα αυτή εξακολουθεί να είναι ελεύθερη χώρα είναι ασφαλώς αληθές. Αλλά αυτός ο «καπιταλισμός των παραθύρων του νόμου» δεν αποτελεί διαρκές σύστημα. Είναι μια ανάπαυλα. Ισχυρές δυνάμεις εργάζονται για να κλείσουν αυτά τα «παράθυρα». Μέρα με τη μέρα, το πεδίο στο οποίο η ιδιωτική επιχειρηματική δράση είναι ελεύθερη να λειτουργεί στενεύει ολοένα περισσότερο.

13

Η Έλευση του Σοσιαλισμού Δεν Είναι Αναπόφευκτη

Βεβαίως, αυτή η έκβαση δεν είναι αναπόφευκτη. Η τάση μπορεί να αντιστραφεί, όπως συνέβη με πολλές άλλες τάσεις στην ιστορία. Το μαρξιστικό δόγμα σύμφωνα με το οποίο ο σοσιαλισμός είναι αναπόφευκτο να επέλθει «με το αδυσώπητο ενός φυσικού νόμου» αποτελεί απλώς μια αυθαίρετη εικασία στερούμενη οποιασδήποτε απόδειξης.

Ωστόσο, το κύρος που απολαμβάνει αυτή η κενή πρόγνωση όχι μόνο μεταξύ των μαρξιστών, αλλά και μεταξύ πολλών αυτοαποκαλούμενων μη μαρξιστών, αποτελεί το κύριο όργανο της προόδου του σοσιαλισμού. Διασπείρει την ηττοπάθεια μεταξύ εκείνων οι οποίοι διαφορετικά θα μάχονταν γενναία κατά της σοσιαλιστικής απειλής. Ο ισχυρότερος σύμμαχος της Σοβιετικής Ρωσίας είναι η διδασκαλία ότι το «κύμα του μέλλοντος» μάς παρασύρει προς τον σοσιαλισμό και ότι είναι, επομένως, «προοδευτικό» να διάκειται κανείς ευνοϊκά απέναντι σε όλα τα μέτρα που περιορίζουν ολοένα περισσότερο τη λειτουργία της οικονομίας της αγοράς.

Ακόμη και σε αυτή τη χώρα, η οποία οφείλει σε έναν αιώνα «άκαμπτου ατομικισμού» το υψηλότερο βιοτικό επίπεδο που έχει επιτευχθεί ποτέ από οποιοδήποτε έθνος, η κοινή γνώμη καταδικάζει το *laissez-faire*. Κατά τα τελευταία πενήντα χρόνια, χιλιάδες βιβλία έχουν εκδοθεί για να απαγγείλουν κατηγορίες κατά του καπιταλισμού και να συνηγορήσουν υπέρ του ριζοσπαστικού παρεμβατισμού, του κράτους πρόνοιας και του σοσιαλισμού. Τα ελάχιστα βιβλία που επιχείρησαν να εξηγήσουν επαρκώς τη λειτουργία της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς μόλις που έγιναν αντιληπτά από το κοινό. Οι συγγραφείς τους παρέμειναν στην αφάνεια, ενώ συγγραφείς όπως οι Veblen, Commons, John Dewey και Laski εγκωμιάστηκαν υπέρμετρα. Είναι παγκοίνως γνωστό ότι τόσο το σοβαρό θέατρο όσο και η κινηματογραφική βιομηχανία του Χόλιγουντ δεν ασκούν λιγότερο ριζοσπαστική κριτική στην ελεύθερη επιχειρηματική δράση από όση ασκούν πολλά μυθιστορήματα. Υπάρχουν σε αυτή τη χώρα πολλά περιοδικά τα οποία σε κάθε τεύχος επιτίθενται με μανία στην οικονομική ελευθερία. Δεν υπάρχει σχεδόν κανένα περιοδικό γνώμης που να συνηγορεί υπέρ του συστήματος το οποίο προμήθευσε τη συντριπτική πλειονότητα του λαού με καλή τροφή και στέγη, με αυτοκίνητα, ψυγεία, ραδιόφωνα και άλλα πράγματα τα οποία οι υπήκοοι άλλων χωρών αποκαλούν είδη πολυτελείας.

Ο αντίκτυπος αυτής της κατάστασης πραγμάτων είναι ότι στην πράξη γίνονται ελάχιστα για τη διαφύλαξη του συστήματος της ιδιωτικής επιχειρηματικής δράσης. Υπάρχουν μόνο θιασώτες της μέσης οδού, οι οποίοι νομίζουν ότι σημείωσαν επιτυχία όταν καθυστέρησαν για κάποιο διάστημα ένα ιδιαιτέρως καταστροφικό μέτρο. Βρίσκονται διαρκώς σε υποχώρηση. Ανέχονται σήμερα μέτρα τα οποία μόλις πριν από δέκα ή είκοσι χρόνια θα θεωρούσαν ότι δεν σηκώνουν καν συζήτηση. Σε λίγα χρόνια θα συναινέσουν σιωπηρά σε άλλα μέτρα, τα οποία σήμερα θεωρούν απλώς αδιανόητα. Εκείνο που μπορεί να αποτρέψει την έλευση του ολοκληρωτικού σοσιαλισμού είναι μόνο μια ριζική αλλαγή στις ιδεολογίες.

Αυτό που χρειαζόμαστε δεν είναι ούτε ο αντισοσιαλισμός ούτε ο αντικομμουνισμός, αλλά μια ανοικτή, θετική επιδοκιμασία εκείνου του συστήματος στο οποίο οφείλουμε όλον τον πλούτο που διακρίνει την εποχή μας από τις συγκριτικά στερημένες συνθήκες των περασμένων εποχών.

Η ομιλία αυτή εκφωνήθηκε ενώπιον του University Club της Νέας Υόρκης στις 18 Απριλίου 1950 και αποτελεί κεφάλαιο του βιβλίου «Σχεδιασμός για την ελευθερία». Δημοσιεύθηκε αρχικά στο Commercial and Financial Chronicle, στις 4 Μαΐου 1950.

Σημειώσεις

1. Πρβλ. V. I. Lenin, *State and Revolution* (Little Lenin Library No. 14, Νέα Υόρκη, 1932), σ. 84.

2. Στο ίδιο, σ. 44.